

DÖVLƏT BÜDCƏSİNİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFDA ROLU

İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir.
H.Əliyev

Tarixən “budget” məhfumu ingilis mənşəli söz olub çanta, torba mənasında işlənmişdir. XVIII əsrdən etibarən maliyyə kateqoriyası kimi leksikona daxil olmuş, məna etibarilə xəzinə sözünə yaxın olmuşdur [1, səh 3].

Dövlət büdcəsi, bir ölkənin hökumətinin gəlirlərinin və xərclərinin illik planıdır. Bu plan, hökumətin topladığı vergilər, rüsumlar, gömrük haqları və digər gəlir mənbələri ilə əldə etdiyi gəlirləri və bu gəlirlərin müxtəlif ictimai xidmətlərə, investisiyalara və digər dövlət xərclərinə necə sərf edildiyini göstərir. Dövlət büdcəsi, iqtisadi və sosial siyasətlərin həyata keçirilməsində vacib bir alətdir.

Habelə dövlət büdcəsi, hər hansı bir dövlətin maliyyə sistemindəki əlaqələrdən biri olaraq, bir tərəfdən dövlətlə bütün mülkiyyət formalarındakı məsələlər, təşkilatlar, qurumlar və digər tərəfdən fiziki şəxslər arasında dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul Fondunun yaradılması və istifadəsi ilə bağlı yaranan pul münasibətlərini, genişlənmiş çoxalma, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və digər sosial ehtiyacların ödənilməsinə əks etdirir. Konstitusiyaya uyğun olaraq büdcə sayəsində dövlət maliyyə mənbələrini iqtisadi və sosial inkişafın vacib sahələrinə cəmləşdirmək imkanına malikdir. Büdcə çoxalma prosesinin həyata keçirilməsi üçün vacib bir şərt və vasitədir. Onun köməyi ilə sosial proqramların həyata keçirilməsi, ətraf mühitin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, elmi və texnoloji tərəqqinin stimullaşdırılması, müdafiə qabiliyyətinin qorunması və digər dövlət funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün şərait yaradılır.

İstənilən dövlətdə büdcə prosesləri büdcə qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Azərbaycan Respublikasında büdcə qanunvericiliyi, dövlətin maliyyə fəaliyyətlərini tənzimləyən hüquqi normalar və qaydalar toplusudur. Bu qanunvericilik dövlət büdcəsinin tərtibi, təsdiqi, icrası və nəzarəti proseslərini əhatə edir. Büdcə qanunvericiliyi, dövlətin maliyyə resurslarının səmərəli və şəffaf şəkildə idarə olunmasını təmin etmək məqsədi daşıyır. Azərbaycan Respublikasında büdcə qanunvericiliyi, dövlət maliyyə idarəçiliyinin səmərəli və şəffaf həyata keçirilməsini

təmin edən hüquqi çərçivəni təşkil edir. Bu qanunvericilik, dövlətin maliyyə resurslarının toplanması, bölüşdürülməsi və istifadəsi proseslərini tənzimləyir və iqtisadi-sosial inkişafın əsaslarını müəyyən edir. Azərbaycan Respublikasında büdcə qanunvericiliyi dedikdə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, “Büdcə sistemi haqqında” Qanuna uyğun olaraq qəbul edilən dövlət büdcəsi haqqında qanunlar və digər normativ-hüquqi aktlar, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr nəzərdə tutulur. “Büdcə sistemi haqqında” ilk qanun 1 dekabr 1992-ci ildə qəbul edilmiş və 2002-ci ilə qədər öz hüquqi qüvvəsini saxlamışdır. Lakin ölkədə aparılan iqtisadi islahatlar maliyyə sektorunda mövcud proseslərə əhəmiyyətli təsir göstərmiş və bu, büdcə və vergi məsələlərində öz əksini tapmışdır (Müvafiq qanunvericilik bazasının olmasına baxmayaraq, 1995-ci ilin büdcə göstəriciləri həmin ilin sentyabrında, 1996-cı ilin büdcəsi isə həmin ilin mart ayında qəbul edilmiş, 1995-ci ilin dövlət büdcəsinin icrası 1997-ci ilin mart [2, səh 22], 1996-cı ilin dövlət büdcəsinin icrası isə 9 dekabr 1997-ci ildə qəbul edilmişdi). Bunun nəticəsi olaraq büdcə qanunvericiliyinin dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılması zərurəti yaranmışdı ki, bu baxımdan da mövcud qanunvericilikdəki boşluqları aradan qaldırmaq məqsədilə 18 may 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikasının “Dövlət büdcəsi haqqında” xüsusi Qanun qəbul edilmişdir. Qəbul edilmiş yeni Qanun “Büdcə sistemi haqqında” Qanuna kömək məqsədi daşıyırdı. Bu qanunun qəbul edilməsinə baxmayaraq “Büdcə sistemi haqqında” Qanun qüvvədən düşmədi, lakin proseslərin tənzimləyici aləti kimi (“Büdcə sistemi haqqında” qanun) əhəmiyyətli sənəd funksiyasını itirdi. Bunun davamı olaraq 2 iyul 2002-ci ildə dövlət başçısı tərəfindən sayca ikinci olan “Büdcə sistemi haqqında” qanun imzalandı. Bu qanun, dövlətin maliyyə sisteminin daha müasir və şəffaf şəkildə idarə olunmasını təmin etmək məqsədi daşıyır [3, səh 8].

Şəkil 1. Azərbaycan Respublikası Büdcə Sistemi

Azərbaycan Respublikasında son illərdə aparılmış müvəffəqiyyətli sosial iqtisadi islahatlar hesabına dövlətin iqtisadi tərəqqisi ilə bərabər maliyyə - büdcə sistemi də tərəqqi etmişdir. Müasir şəraitdə ölkəmizdə həyata keçirilən maliyyə siyasəti iqtisadiyyatın uzunmüddətli inkişaf məqsədlərinə nail olunmasına, əldə edilmiş sosial-iqtisadi inkişaf sürətinin qorunub saxlanmasına, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi və stimullaşdırılmasına, milli maraqlarımızın beynəlxalq səviyyədə təmin olunmasına, qeyri-neft sahəsinin və sahibkarlığın tərəqqi etdirilməsinə, sosial və istehsal quruluşların yeni tələblər əsasında yaradılmasına, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət edir [4, səh 6].

Dövlət büdcəsi sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunmasında və idarə edilməsində mühüm bir vasitədir. Dövlət büdcəsinin əsas rolu iqtisadi sabitliyin və dayanıqlığın qorunması, sosial rifahın artırılması və ümumilikdə ölkənin inkişafının təmin edilməsidir. Büdcə resurslarının səmərəli və məqsədyönlü istifadə olunması, dövlətin prioritetlərinə uyğun olaraq müxtəlif sahələrdə həyata keçirilən tədbirlər vasitəsilə iqtisadi və sosial inkişafın təmin edilməsinə xidmət edir.

Dövlət büdcəsinin sosial-iqtisadi inkişafda rolu aşağıdakılardan ibarətdir.

• **İnfrastruktur İnvestisiyaları:** Dövlət büdcəsi, yollar, körpülər, enerji layihələri, su təchizatı və kommunikasiya kimi infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsində mühüm rol oynayır. Bu yatırımlar iqtisadi fəaliyyətlərin artırılmasına, regionların inkişafına və yeni iş yerlərinin yaradılmasına səbəb olur.

• **Sənaye və kənd təsərrüfatının inkişafı:** Dövlət büdcəsi, sənaye və kənd təsərrüfatının inkişafı-

na dəstək proqramlarının maliyyələşdirilməsi üçün istifadə olunur. Bu sahələrə ayrılan subsidiyalar, kreditlər və digər dəstəklər iqtisadi böyüməni sürətləndirir.

• **Təhsil və səhiyyə:** Dövlət büdcəsi, təhsil və səhiyyə sahələrinə böyük vəsaitlər ayıraraq, insanların sosial rifahını artırır. Təhsil və səhiyyə xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılması, uzunmüddətli iqtisadi inkişafı dəstəkləyir və insan kapitalının inkişafına töhfə verir.

• **Sosial müdafiə və təminat:** Aztəminatlı ailələrə, yaşlılara, əlillərə və digər sosial qruplara göstərilən sosial yardımlar və təminatlar dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilir. Bu, sosial bərabərliyin təmin olunmasına və yoxsulluğun azaldılmasına kömək edir.

• **Elmi tədqiqat və innovasiya:** Dövlət büdcəsi, elmi tədqiqat və inkişaf layihələrinə dəstək verir. İnnovasiya və texnoloji inkişafın təşviq edilməsi, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artırır və yeni iş imkanları yaradır.

• **Rəqəmsal iqtisadiyyat:** Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafına dəstək verən layihələrin maliyyələşdirilməsi, ölkənin iqtisadi potensialını genişləndirir və global rəqabətliyini artırır.

• **İctimai işlər proqramları:** Dövlət büdcəsi, ictimai işlər proqramlarının maliyyələşdirilməsi vasitəsilə yeni iş yerlərinin yaradılmasına kömək edir. Bu proqramlar, xüsusilə iqtisadi durğunluq dövrlərində işsizliyin azaldılmasında mühüm rol oynayır.

• **Peşə təhsili və yenidənqurma:** Peşə təhsili və yenidənqurma proqramlarına ayrılan vəsaitlər, iş gücünün bacarıqlarının artırılmasına və işsizlik səviyyəsinin aşağı salınmasına kömək edir.

• **Bölgələrarası inkişaf fərqlərinin azaldılması:** Dövlət büdcəsi, geri qalmış bölgələrin inkişafını dəstəkləyən layihələr və proqramlar vasitəsilə bölgələrarası inkişaf fərqlərinin azaldılmasına töhfə verir.

• **Regional investisiyalar:** Regionların iqtisadi potensialını artırmaq məqsədilə infrastruktura və yerli biznesə yönəldilən investisiyalar regional inkişafı dəstəkləyir.

Dövlət büdcəsi, sosial-iqtisadi inkişafın əsas mühərriklərindən biridir. İqtisadi inkişafı sürətləndirmək, sosial rifahı artırmaq, innovasiya və texnoloji inkişafı dəstəkləmək, işsizliyi azaltmaq və regional inkişafı təşviq etmək üçün dövlət büdcəsinin səmərəli və məqsədyönlü istifadəsi vacibdir. Onun

səmərəli və məqsədyönlü istifadəsi iqtisadi böyüməni sürətləndirir, sosial rifahı artırır, innovasiya və texnoloji inkişafı dəstəkləyir, işsizliyi azaldır və regional inkişafı təşviq edir. Təhsil və səhiyyə kimi vacib sahələrə yatırımlar, insan kapitalının inkişafına və uzunmüddətli iqtisadi tərəqqiyə zəmin yaradır. Eyni zamanda, sosial müdafiə proqramları və ictimai işlər təşəbbüsləri sosial bərabərliyin təmin edilməsinə və yoxsulluğun azaldılmasına kömək edir. Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcəsi, milli inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsində və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsində əsas rol oynayır.

Məhz bu dövlət büdcəsinin köməyi ilə büdcəyə ödənişlərin həcmi, büdcə maliyyələşdirilməsinin həcmi müəyyənləşdirilir; müəyyən büdcə növləri arasında yenidən bölüşdürülən maliyyə mənbələri hesablanır.

Dövlət büdcəsi, dövlətin əsas maliyyə planı, maliyyə vəsaitlərinin toplanmasının əsas vasitəsi olmaqla, siyasi hakimiyyətə hakimiyyət səlahiyyətlərini həyata keçirmək üçün real imkan verir, dövlətə real iqtisadi və siyasi güc verir. Bir tərəfdən büdcə, yalnız bir hakimiyyət qolu tərəfindən hazırlanan və digəri tərəfindən təsdiqlənən sənədlər toplusu olmaqla, olduqca faydalı bir funksiyanı yerinə yetirir – dövlətin seçdiyi ölkəni idarə etmə tərzini qeyd edir. Hakimiyyətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətlə bağlı büdcə törəmə məhsuldur, tamamilə cəmiyyətin inkişafının seçilmiş variantından asılıdır və müstəqil rol oynamır. Beləliklə, əsas maliyyə kateqoriyalarını (vergilər, dövlət krediti, dövlət xərcləri) birləşdirən büdcə hər hansı bir dövlətin maliyyə sistemində aparıcı bir əlaqədir və hər hansı bir müasir cəmiyyətdə həm mühüm iqtisadi, həm də siyasi rol oynayır.

Son illər ölkənin iqtisadi həyatında mütərəqqi islahatların davam etdirilməsi ilə yadda qalmışdır. Dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi təkmilləşdirilmiş, idarəedici orqanların strukturu, funksiyaları, vəzifələri günün tələbləri səviyyəsində müəyyən edilmişdir. Dövlət maliyyəsinin iqtisadiyyata tənzimləyici təsiri güclənmişdir. Bunun nəticəsində iqtisadiyyatda makroiqtisadi sabitliyə nail olmuş və ölkədə əlverişli investisiya mühiti yaranmışdır [5, səh 65].

İqtisadi inkişafı sürətləndirmək, sosial bərabərliyi təmin etmək, texnoloji inkişafı dəstəkləmək, işsizliyi azaltmaq və regional inkişafı təşviq etmək üçün dövlət büdcəsinin səmərəli və məqsədyönlü

istifadəsi vacibdir. Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcəsi, milli inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsində və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsində əsas rol oynayır. Büdcə resurslarının düzgün idarə olunması, ölkənin uzunmüddətli inkişafına və sosial rifahının artmasına mühüm töhfələr verir. Dövlət büdcəsi vasitəsilə həyata keçirilən proqramlar və layihələr, ölkənin iqtisadi potensialını artıraraq vətəndaşların həyat səviyyəsini yüksəltməkdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, dövlət büdcəsinin düzgün planlaşdırılması və idarə edilməsi, uzunmüddətli və dayanıqlı inkişafın təmin olunmasının əsasıdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. *Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin tədris mərkəzi, "Dövlət büdcəsi", Şamaxı 2018*
2. *On il müstəqillik və iqtisadiyyatımız, S.Səfərov, Bakı-2001;*
3. *Zaur Vəliyev, Dövlət Büdcəsi-Bakı – 2006*
4. *Məmmədov Yaqub , "Respublikamızda sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə tənzimlənməsi problemləri və həlli yolları" Bakı 2019*
5. *Əhmədov Bəhruz Musa oğlu «Maliyyənin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi, Bakı 2015*
6. <https://e-qanun.az/framework/1126>

XÜLASƏ

Dövlət büdcəsinin sosial-iqtisadi inkişafda rolu ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının təmin edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət büdcəsi dövlət resurslarının toplanması və xərclənməsi prosesini müəyyən edən plandır. Bu plan iqtisadi artım, gəlir bölgüsünün yaxşılaşdırılması, məşğulluğun yaradılması və sosial rifahın yüksəldilməsi kimi məqsədlərə nail olmaqda mühüm vasitədir.

Dövlət büdcəsi dövlət maliyyə tənzimlənməsinin əsas metodu və vasitəsi kimi iqtisadi inkişaf strategiyasına, maliyyə siyasətinə və bazar mexanizminin ehtiyaclarına əsaslanaraq ÜDM-in dövlətin bölgələri, əhalinin sosial təbəqələri, iqtisadiyyat sahələri arasında bölüşdürülməsini və yenidən bölüşdürülməsini təmin edir.

Açar sözlər: *Büdcə, infrastruktur investisiyaları, sosial-iqtisadi inkişaf.*

Tabriz Aliyev

UNEC

Doctoral student

Internal fiscal policy and public finance

E-mail: tabriz.aliyev@yahoo.com

SUMMARY

The role of the state budget in socio-economic development is important in ensuring the economic and social development of the country. The state budget is a plan that determines the process of collecting and spending state resources. This plan is an important tool in achieving the goals of economic growth, improving income distribution, creating employment and improving social welfare.

The state budget, as the main method and means of state financial regulation, ensures the distribution and redistribution of GDP among the regions of the state, social classes of the population, and sectors of the economy, based on the economic development strategy, financial policy and the needs of the market mechanism.

Keywords: *Budget, Infrastructure Investments, socio-economic development.*

Табриз Алиев

Азербайджанский Государственной

Экономический Университет

Докторант

Внутренняя налогово-бюджетная политика

и государственные финансы

tabriz.aliiev@yahoo.com

РЕЗЮМЕ

Роль государственного бюджета в социально-экономическом развитии важна в обеспечении экономического и социального развития страны. Государственный бюджет – это план, определяющий процесс сбора и расходования государственных ресурсов. Этот план является важным инструментом в достижении целей экономического роста, улучшения распределения доходов, создания рабочих мест и повышения социального благосостояния.

Государственный бюджет как основной метод и средство государственного финансового регулирования обеспечивает распределение и перераспределение ВВП между регионами государства, социальными классами населения, от-

раслями экономики на основе стратегии экономического развития, финансовой политики.

Ключевые слова: *бюджет, инфраструктурные инвестиции, социально-экономическое развитие.*